

Farkas Zoltán

A társadalmi viszonyok következményei elfogadása és legitimitása

Szerzői kézirat, megjelent: *Szellem és Tudomány* 4. évf., 2013, 1: 5-25.

A társadalmi viszonyok következményein azokat a jelenségeket értjük, amelyeket a társadalmi viszonyok meghatároznak. A tanulmány első részében arra mutatunk rá, hogy az egyének (és csoportok) közötti társadalmi viszonyok – szükségszerűen vagy bizonyos valószínűséggel – meghatározzák a társadalmi kölcsönhatásokat, az e kölcsönhatásokba ágyazott társadalmi cselekvéseket és magatartásokat, és ezáltal meghatározzák más vonatkozásokban is a társadalmi jelenségeket. A tanulmány második részében azzal a kérdéssel foglalkozunk, hogy az egyének (és csoportok) miért fogadják el a társadalmi viszonyokat, miért alkalmazkodnak a társadalmi viszonyokhoz. Megkülönböztetjük a társadalmi viszonyok elfogadása meghatározottságának három szintjét, és a társadalmi viszonyok legitimitását a harmadik szinten értelmezzük.

A társadalmi viszonyok következményei

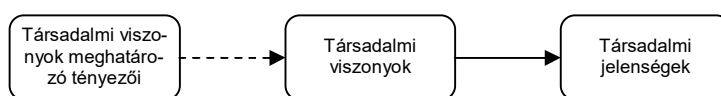
A társadalmi viszonyok következményire és elfogadására vonatkozó felfogásunk egy átfogó társadalomelméletbe, az általunk kidolgozott, illetve még átdolgozás alatt álló intézményes szociológia elméletébe illeszkedik. Ezért alkalmanként majd hivatkoznunk kell a *Társadalomelmélet* c. munkánk eddig megjelent fejezeteire és e tanulmány előzményeit képező tanulmányokra; és a szóban forgó elmélet bizonyos fogalmait és összefüggéseit az olvasónak ismernie kell e tanulmány megfelelő értelmezéséhez.

Néhány – egymáshoz kapcsolódó – tanulmányban egy pozitivistá viszonyfogalom kidolgozására vállalkoztunk; a társadalmi viszony fogalmát arra való tekintettel határoztuk meg, hogy e fogalom segítségével lehetőség szerint oksági magyarázatot adhassunk a társadalmi jelenségekre, különösen a társadalmi kölcsönhatásokra. (Farkas 2012A; Farkas 2012B; Farkas 2013) Az 1. ábra segítségével a társadalmi jelenségek magyarázatának a következő két szintjét szemléltetjük. Egyrészt az előbb is hivatkozott egyik tanulmányban foglalkoztunk a társadalmi viszonyok létrehozásával: a társadalmi viszonyok meghatározó tényezőivel és a társadalmi viszonyokat létrehozó mechanizmussal. (Farkas 2013) Másrészt azonban a továbbiakban a társadalmi viszonyokat már elvileg adottaknak tekintjük, és a társadalmi viszonyokból magyarázzuk a társadalmi jelenségeket.

Tehát a társadalmi jelenségeket valójában ugyanazok a létezők határozzák meg, amelyeket a társadalmi viszonyok meghatározó tényezőiként értelmeztünk. Azonban e létezőket, és e létezők közötti hatások azon vonatkozásait, amelyek jelentősek a társadalmi jelenségek meghatározottsága szempontjából, az érdek és a társadalmi erő, az érdekviszony és az erőviszony, valamint a társadalmi viszony fogalmában fejezzük ki; és ezáltal tesszük fogalmilag jól kezelhetővé és áttekinthetővé a szóban forgó létezőket és hatásokat. Felfogásunk szerint az érdekek és a társadalmi erők, valamint az érdekviszonyok és az erőviszonyok mint társadalmi viszonyok empirikusan is felmérhetők; és miután az empirikus kutatásban felmértük a szóban forgó létezőket, az adott társadalmi viszonyokból

magyarázhatjuk a társadalmi jelenségeket, illetve a társadalmi jelenségek bizonyos vonatkozásait.

A társadalmi viszonyokat létrehozó mechanizmus elemzése olyan valószínűségi magyarázat, amelynek révén rávilágítunk a társadalmi viszonyok természetére; valamint rávilágítunk arra, hogy hogyan jönnek létre a társadalmi viszonyok, illetve hogyan lehet a valóságban létrehozni bizonyos társadalmi viszonyokat azzal a szándékkal, hogy ezáltal hozzájáruljunk bizonyos társadalmi jelenségek kialakulásához vagy megváltozásához. A társadalmi viszonyok és a társadalmi jelenségek közötti összefüggések elemzése viszont alapvetően oksági magyarázat, amennyiben elvileg szükségszerű összefüggéseket fogalmazunk meg az adott társadalmi viszonyok (mint okok) és az általuk meghatározott társadalmi jelenségek (mint okozatok) között. E tanulmányban nem foglalkozunk azzal a kérdéssel, hogy a szóban forgó oksági magyarázat korlátozott; bizonyos társadalmi jelenségek, illetve a társadalmi jelenségek bizonyos vonatkozásai elvileg okságilag meghatározottak, más társadalmi jelenségek, illetve a társadalmi jelenségek más vonatkozásai viszont elvileg is csak valószínűségi szinten meghatározottak vagy meghatározatlanok.

1. ábra: A társadalmi jelenségek magyarázatának két szintje

A valóságban a társadalmi viszonyok is lehetnek bizonyos mértékben meghatározatlanok. Azonban az intézményes szociológia elméletének az elvont (elvi, ideáltipikus) szintjén ettől eltekintünk, és a társadalmi viszonyokat egyértelműen meghatározottaknak tekintjük. Az elmélet elvont szintjén azt is előfeltételezzük, hogy az egyének megfelelően ismerik társadalmi viszonyaikat. A valóságban a társadalmi viszonyok viszonylagos meghatározatlanságát és a társadalmi viszonyokra vonatkozó ismeretek hiányosságait az intézményes szociológia elméletének engedményes szintjén vehetjük figyelembe.¹

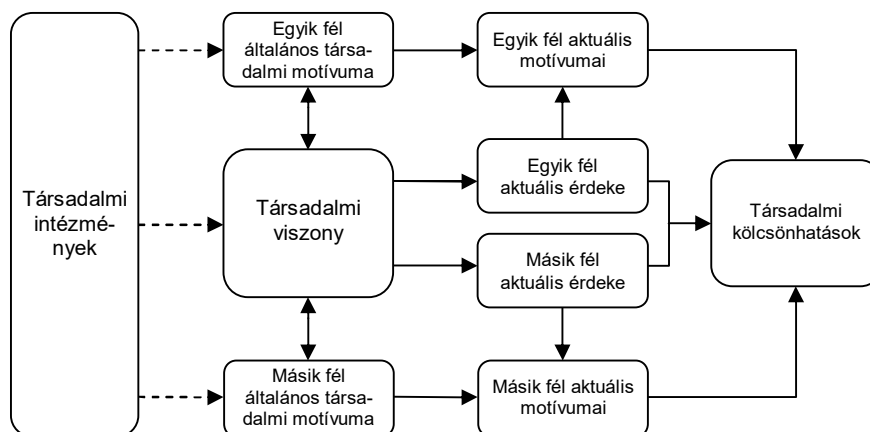
Felfogásunk szerint a társadalmi viszonyok legfőbb következményei, amelyeket közvetlenül a társadalmi viszonyokból magyarázhatunk, az adott viszonyokban lévő egyének vagy csoportok közötti társadalmi kölcsönhatások. Más társadalmi jelenségeket, illetve a társadalmi jelenségek más vonatkozásait a társadalmi viszonyok a társadalmi kölcsönhatások meghatározásával összefüggésben határozzák meg.

Az egyének (és csoportok) közötti társadalmi viszonyok – szükségszerűen vagy bizonyos valószínűséggel – meghatározzák a társadalmi kölcsönhatásokat, az e kölcsönhatásokba ágyazott társadalmi cselekvéseket és magatartásokat, és ezáltal meghatározzák más vonatkozásokban is a társadalmi jelenségeket.

A társadalmi kölcsönhatás fogalmával és típusaival a *Társadalomelmélet* ötödik fejezetében foglalkoztunk. (Farkas 2010B: 187-201) Eszerint a társadalmi hatás az egyik fél cselekvésének olyan következménye, amely egy másik egyén (vagy csoport) számára a szükségletkielégítés előfeltételét képezi. A társadalmi kölcsönhatás a két fél közötti társadalmi hatások olyan összessége, amelyben mindkét fél cselekvései egymás számára is a szükségletkielégítés eszközeit vagy feltételeit képezik. A társadalmi kölcsönhatások fő típusaiként megkülönböztettük a társadalmi együttműködést, a spontán pozitív társadalmi hatást és -kölcsönhatást, a társadalmi konfliktust, a társadalmi elnyomást és behódolást, valamint a spontán negatív társadalmi hatást és -kölcsönhatást.

¹ Az elmélet elvont, engedményes és eklektikus szintjének a megkülönböztetéséről lásd: Farkas 2010A: 84-86.

A társadalmi kölcsönhatások meghatározottságával érdemben ebben a tanulmányban nem foglalkozunk, itt csak röviden világítunk rá a kölcsönhatások meghatározottságára. A társadalmi kölcsönhatások magyarázatában vissza kell nyúlnunk e kölcsönhatások meghatározottságára vonatkozó általános modellhez, amelyet az előbb is hivatkozott fejezetben vázoltunk fel. (Farkas 2010B: 215) A 2. ábra az ott látható 5.5. ábra módosított változata, annak megfelelően módosítva, hogy itt már ismertnek tekintjük a társadalmi viszony fogalmát, valamint ismertnek tekintjük az érdek és az aktuális érdek fogalmát is.²

2. ábra: A társadalmi viszonyok és a kölcsönhatások

A társadalmi viszonyok máshol (Farkas 2013) tárgyalt meghatározó tényezői közül az ábrában már csak a társadalmi intézményeket emeljük ki. A társadalmi intézmények mindenekelőtt meghatározzák a legáltalánosabb társadalmi javakat, amelyek az adott egyének számára a szükségletkielégítés előfeltételeit képezik, és ezáltal meghatározzák az adott egyének vagy csoportok általános társadalmi motívumait, amelyek az adott javak elérésére irányulnak. A társadalmi viszonyokat alkotó cselekvési lehetőségek és cselekvési képességek az eleve feltételezett általános társadalmi motívumra vonatkoztatva értelmezhetők; tehát a társadalmi intézmények az egyik fél és a másik fél adott általános társadalmi motívumával összefüggésben határozzák meg a társadalmi viszonyokat, az előbb hivatkozott tanulmányban tárgyalt mechanizmus révén.

A társadalmi viszonyban a két fél cselekvési lehetőségei és képességei összekapcsolódnak a felek között, tehát az egyik fél cselekvési lehetőségei eleve a másik fél számára is a szükségletkielégítés eszközeit vagy feltételeit képezik; következésképpen e cselekvési lehetőségek egyik fél részéről történő megvalósítása eleve hatással van a másik fél szükségletkielégítésének előfeltételeire is.

A társadalmi viszony és a társadalmi kölcsönhatás közötti legfőbb összefüggések a következők: (1) A két fél közötti társadalmi viszony meghatározza az egyik fél és a másik fél számára az aktuális érdeket alkotó aktuális cselekvési lehetőségeket, amelyek azonban mindkét fél számára jelentősek. (2) A felek általános motívumai és aktuális érdekei meghatározzák a felek aktuális motívumait, amelyek a kiválasztott cselekvési lehetőségek megvalósítására irányulnak. (3) Az aktuális motívumok, a társadalmi viszonnal és a kiválasztott cselekvési lehetőségekkel összefüggésben, közvetlenül meghatározzák a társadalmi kölcsönhatást.

² Az érdek és az aktuális érdek fogalmával a *Társadalomelmélet* hetedik fejezetében foglalkoztunk. (Farkas 2011: 44-62, 96-97)

Az előbbi összefüggéseket kissé bővebben megfogalmazva, a társadalmi viszony határozza meg az egyik fél és a másik fél számára az aktuális érdeket; tehát azt, hogy az adott egyén vagy csoport érdekét képező cselekvési lehetőségek közül melyek azok a cselekvési lehetőségek, amelyek az egyén (vagy csoport) számára megvalósíthatók.³ Az egyik fél (vagy a másik fél) az aktuális érdekét képező cselekvési lehetőségek közül választja ki az optimális cselekvési lehetőséget, eközben figyelembe véve a különböző cselekvési lehetőségek megvalósítása esetén a másik féltől (az egyik féltől) várható cselekvéseket, illetve e cselekvések rá vonatkozó következményeit is. Az ily módon megvalósított társadalmi cselekvéseknek eleve vannak olyan következményei, amelyek egymás számára is a szükségletkielégítés előfeltételeit képezik; illetve mindkét fél cselekvései egymás számára is a szükségletkielégítés eszközeit vagy feltételeit képezik.

A társadalmi kölcsönhatásokat közvetlenül az aktuális motívumok határozzák meg. Azonban ha az egyén valóságos motívumai nem olyan cselekvési lehetőségek megvalósítására irányulnak, amelyek megfelelnek az adott társadalmi viszonyoknak, a másik fél nem a számításának megfelelően fog cselekvéseire válaszolni, és cselekvései nem az általa szándékolt következményekre fognak vezetni. Így – amennyiben helyesbítheti a viselkedését – újra kell gondolnia, hogy helyesen mérte-e fel az aktuális cselekvési lehetőségeket, és helyesen választotta-e ki a megvalósítani szándékozott cselekvési lehetőséget. Az aktuális motívumok tehát elvileg megfelelnek az adott társadalmi viszonyoknak; az aktuális motívumok a társadalmi viszonytal és a kiválasztott alternatívákkal összefüggésben határozzák meg a társadalmi kölcsönhatást. E tanulmányban azonban nem foglalkozunk azzal a kérdéssel, hogy bizonyos társadalmi viszonyok többértelműek abból a szempontból, hogy milyen kölcsönhatásokat határoznak meg a viszonyban lévő felek között.

A *Társadalomelmélet* hetedik fejezetében megkülönböztettük egymástól a releváns érdeket és az irreleváns érdeket. (Farkas 2011: 98-99) Eszerint adottnak véve egy hosszabb távra vonatkozó választást az érdeket alkotó párhuzamos cselekvési lehetőségek között, a releváns érdek azokat a további cselekvési lehetőségeket foglalja magában, amelyek a választott cselekvési lehetőséghez kapcsolódnak. Ennek megfelelően különbséget tehetünk a releváns és az irreleváns társadalmi viszonyok között. Adottnak véve egy hosszabb távra vonatkozó választást az érdeket alkotó párhuzamos cselekvési lehetőségek között, az adott egyén (vagy csoport) szempontjából a *releváns társadalmi viszonyok* a szubjektum releváns érdekét alkotó cselekvési lehetőségeket és mások e cselekvési lehetőségekkel összekapcsolódó cselekvési lehetőségeit, illetve e cselekvési lehetőségek által alkotott érdekeit, valamint a szubjektum és mások releváns cselekvési lehetőségei vonatkozásában jelentős társadalmi képességeit, illetve e társadalmi képességek által alkotott erőit foglalják magukban. Ennek megfelelően határozhatjuk meg az irreleváns társadalmi viszonyokat is, de e viszonyok meghatározásától eltekintünk. A társadalmi kölcsönhatásokat elvileg a releváns társadalmi viszonyok határozzák meg; azonban ha az egyén (vagy csoport) felülvizsgálja és megváltoztatja korábbi hosszabb távra vonatkozó választását, ennek eredményeként a társadalmi viszonyok egészen belül megváltoznak a releváns társadalmi viszonyok.

A *Társadalomelmélet* harmadik fejezetében, a kultúra megközelítését tárgyalva hangsúlyoztuk, hogy a társadalmi intézményektől (mint elsődleges

³ A félreértések elkerülése végett megjegyezzük, hogy az aktuális érdek is a társadalmi viszony alkotórészét képezi. A társadalmi viszony, illetve – az itt nem tárgyalandó – társadalmi helyzet olyan értelemben határozza meg az aktuális érdeket, hogy a viszony egésze meghatározza azt, hogy a viszony alkotórészeit képező cselekvési lehetőségek mint az érdek összetevői közül melyek az aktuális cselekvési lehetőségek.

társadalmi kultúrától) elvileg meg kell különböztetnünk a kultúra azon társadalmi összetevőit, amelyek a tényszerű érdekekhez, erőkhöz és társadalmi viszonyokhoz képest másodlagosak, mivel alapvetően azok által meghatározottak. (Farkas 2010A: 246) A másodlagos társadalmi kultúrát – a társadalmi értékeket, a társadalmi erkölcsi szabályokat és az ideológiákat – a tényszerű érdekek, erők és társadalmi viszonyok határozzák meg. Bizonyos mértékig e kulturális tényezők is befolyásolják a társadalmi cselekvéseket és kölcsönhatásokat, illetve általában a társadalmi jelenségeket, de elvileg a tényszerű társadalmi viszonyok meghatározó hatását közvetítik.

A társadalmi viszonyokat létrehozó mechanizmus elemzéséhez kapcsolódón foglalkoztunk azzal a problémával, hogy az intézmények fedezetével rendelkező egyének kisebb vagy nagyobb mértékben szándékaiknak és az intézményes szabályoknak nem megfelelő társadalmi viszonyokat is létrehozhatnak. (Farkas 2013) Következésképpen: *A társadalmi viszonyok következményei elvileg nem feltétlenül felelnek meg az adott viszonyokat létrehozó, illetve meghatározó intézmények szabályainak, és az intézményes szabályokkal ellentétesek is lehetnek.*

A társadalmi intézmények tényleges funkciójának, illetve a társadalmi viszonyokat létrehozó mechanizmusnak nagyrészt már maga a létezése is rejtett, ezért általában az sem válik nyilvánvalóvá a társadalmi életben, ha az intézmények az intézményes szabályoknak nem megfelelő társadalmi viszonyokat hoznak létre, és ezáltal az intézményes szabályoknak nem megfelelő társadalmi jelenségeket határoznak meg. Itt nem foglalkozunk azzal a kérdéssel, hogy milyen tényezők téríthetik el a társadalmi viszonyok következményeit az intézményes szabályoktól, mert ezek a tényezők elvileg ugyanazok, amelyek az intézményes szabályoknak nem megfelelő társadalmi viszonyokat létrehozzák. Csak azt jegyezzük meg, hogy e vonatkozásban is fontos különbséget tennünk a társadalmi viszonyok között abból a szempontból, hogy az adott viszonyok belsőleges társadalmi viszonyok vagy külsőleges társadalmi viszonyok.⁴

A valóságos társadalmi viszonyok általában, alapvetően vagy főleg külsőleges társadalmi viszonyok, és a külsőleges társadalmi viszonyok esetében elvileg esetleges, hogy az adott viszonyok következményei megfelelnek vagy nem felelnek meg az intézményes szabályoknak. A belső fedezetű intézmények kialakításában és az intézményes szabályok tényleges érvényesülésének az ellenőrzésében való érdemi részvétel azonban elvileg biztosíthatja, hogy ezen intézmények által létrehozott belsőleges társadalmi viszonyok következményei megfeleljenek az intézményes szabályoknak. Azonban belső fedezetű intézmények kialakítása és fenntartása, és ezáltal belsőleges társadalmi viszonyok létrehozása eleve problematikus, tehát a valóságban az említett összefüggés csak bizonyos mértékben érvényesül.

Mint fentebb említettük, a társadalmi viszonyok – a társadalmi kölcsönhatások meghatározásával összefüggésben – más vonatkozásokban is meghatározzák a társadalmi jelenségeket. A következőkben az érdekérvényesítés mértékének a meghatározottságát, a társadalmi cselekvések, illetve magatartások meghatározottságát, valamint az életmód részben közvetlen részben közvetett társadalmi meghatározottságát emeljük ki, amely kérdésekkel azonban ebben a tanulmányban érdemben foglalkozunk.

Az érdekérvényesítés mértékének a magyarázatában a társadalmi viszonyokat az adott szubjektumra vonatkoztatva kell figyelembe vennünk; és majd a *Társadalomelmélet* tizenegyedik fejezetében vezetjük be a társadalmi helyzet fogalmát olyan értelemben, hogy a társadalmi helyzet az adott szubjektumra vonatkoztatva fejezi ki a társadalmi viszonyok összességét. Majd ehhez

⁴ A belsőleges és a külsőleges viszony fogalmáról lásd: Farkas 2012A.

kapcsolódva foglalkozunk azzal a kérdéssel, hogy a társadalmi helyzet meghatározza azt, hogy az adott egyén vagy csoport milyen mértékben érvényesíti érdekeit, illetve milyen mértékben rendelkezik a társadalmi javakkal.⁵

A társadalmi kölcsönhatások bizonyos értelemben társadalmi cselekvésekből épülnek fel, illetve a társadalmi cselekvések eleve társadalmi kölcsönhatásokba ágyazott cselekvések. Tehát a társadalmi kölcsönhatások és a társadalmi cselekvések meghatározó tényezői végül is ugyanazok a létezők; a társadalmi viszonyok bizonyos értelemben meghatározzák az egyének (vagy csoportok) társadalmi cselekvéseit, illetve társadalmi magatartását. Azonban a társadalmi cselekvések magyarázatában is a cselekvő szubjektumra vonatkoztatva kell figyelembe vennünk a társadalmi viszonyokat, azaz a társadalmi helyzetet kell figyelembe vennünk. Majd a *Társadalomelmélet* tizenkettedik fejezetében foglalkozunk azzal a kérdéssel, hogy az adott egyén (vagy csoport) társadalmi helyzete meghatározza társadalmi cselekvéseit, illetve társadalmi magatartását.⁶

A *Társadalomelmélet* tizenkettedik fejezetében majd olyan értelemben vezetjük be az életmód fogalmát, hogy az életmód a szükségletek kielégítésében különböző funkciókat ellátó magatartások sajátos rendszere; és majd részletesen foglalkozunk az életmód társadalmi meghatározottságával. Majd látjuk, hogy az életmódot a társadalmi viszonyok szerinti társadalmi helyzet közvetlenül oly módon határozza meg, hogy meghatározza a társadalmi élet szférájában az egyének társadalmi magatartását, amely életmódjuknak is a részét képezi. Más vonatkozásokban a társadalmi helyzet közvetve és részben történetileg határozza meg az életmódot, az érdekérvényesítés mértékének, illetve a társadalmi állapotnak, a szubkultúrának és az egyének személyes tulajdonságainak a meghatározása révén.⁷

A társadalmi viszonyok elfogadása

A *Társadalomelmélet* kilencedik fejezetének második részében részletesen foglalkoztunk a hatalom és a hatalmi viszonyok elfogadásával, elfogadottságával és legitimitásával. (Farkas 2011) Főleg azt hangsúlyoztuk, hogy az egyének mások társadalmi erejét és különösen hatalmát racionálisan fogadják el, racionálisan alkalmazkodnak a társadalmi erőhöz és a hatalomhoz. A társadalmi viszonyok elfogadásának a legjelentősebb vonatkozása a hatalmi viszonyok elfogadása; és mindaz, amit a hatalmi viszonyok elfogadásáról elmondtunk, általában érvényesnek tekinthető a társadalmi viszonyok elfogadására is. Itt tehát részletesen nem foglalkozunk a szóban forgó kérdéssel, csak röviden világítunk rá arra – a társadalmi viszonyokra vonatkozóan átértelmezve és részben megismételve a kilencedik fejezetben elmondottakat –, hogy az egyének miért fogadják el a társadalmi viszonyokat.

A társadalmi viszonyok elfogadásán azt értjük, hogy az egyének a társadalmi viszonyokat tényyszerűen adottaknak tekintik, és szándékaik az adott viszonyokhoz való alkalmazkodásra irányulnak. Az egyének a társadalmi viszonyokat elvileg racionálisan fogadják el, racionálisan alkalmazkodnak a társadalmi viszonyokhoz.

A 3. ábrán – amely az előbb említett fejezetben bemutatott 9.5. ábra módosított változata – a társadalmi viszonyok elfogadásának, a társadalmi viszonyokhoz való alkalmazkodásnak a meghatározottságát szemléltetjük.

⁵ Az intézményes szociológia elméletének a korábbi változatában erről lásd: Farkas 1997: 363-404.

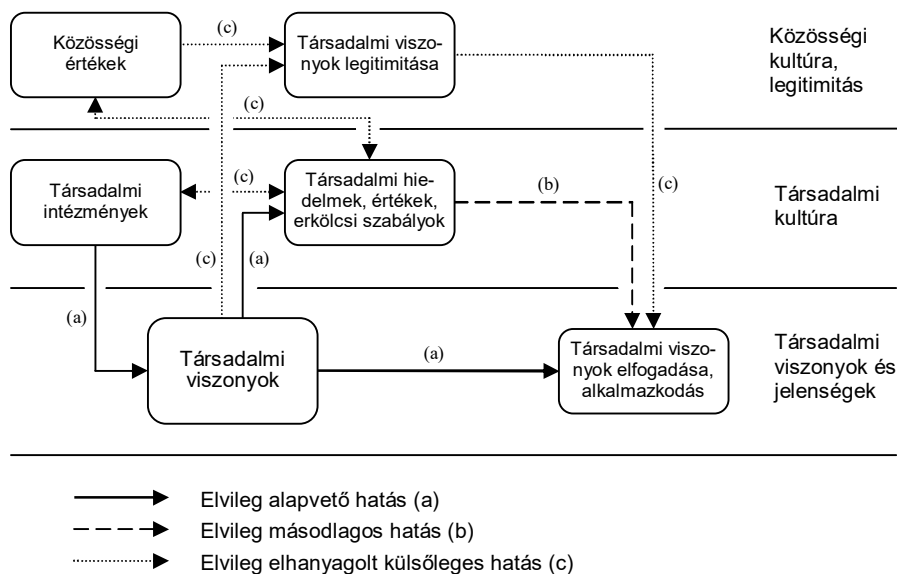
⁶ Az elmélet korábbi változatában erről lásd: Farkas 1997: 412-419.)

⁷ Az elmélet korábbi változatában erről lásd: Farkas 1997: 427-436.

Eszerint megkülönböztetjük a társadalmi viszonyok elfogadása meghatározottságának a következő három szintjét: (1) a társadalmi viszonyok általi tényszerű meghatározottság szintje, (2) a társadalmi-kulturális meghatározottság szintje a másodlagos társadalmi kultúra által, és (3) a közösségi-kulturális meghatározottság szintje a közösségi kultúra által. Az intézményes szociológia elméletének az elvont szintjén azt hangsúlyozzuk, hogy a társadalmi viszonyok tényszerűségüknél fogva határozzák meg az adott viszonyok elfogadását; és eleve feltételezzük, hogy a társadalmi kultúra a társadalmi viszonyok meghatározó hatását közvetíti. Az elmélet engedményes szintjén vehetjük figyelembe a másodlagos társadalmi kultúra viszonylag önálló, az adott társadalmi viszonyoktól bizonyos mértékben független hatását. A társadalmi viszonyok elfogadásának a közösségi kulturális meghatározottságát már csak az elmélet eklektikus szintjén vehetjük és vesszük figyelembe; és a társadalmi viszonyok legitimitását ezen a szinten értelmezzük.

A társadalmi viszonyok elfogadása meghatározottságának a tényszerű szintjén a tényszerű társadalmi viszonyok – az érintett egyének által megfelelően értelmezve – meghatározzák a társadalmi viszonyok racionális elfogadását, a társadalmi viszonyokhoz való racionális alkalmazkodást.

A racionális elfogadás lehet egyetértő elfogadás vagy belenyugvó elfogadás; tehát a társadalmi viszonyok racionális elfogadása jelentheti az adott társadalmi viszonyok létezésével való egyetértést, de elvileg éppúgy jelentheti csupán a belenyugvást abba, hogy az adott viszonyok tényszerűen léteznek.

3. ábra: A társadalmi viszonyok elfogadottságának szintjei

Az egyének elvileg azért fogadják el a társadalmi viszonyokat, azért alkalmazkodnak az adott viszonyokhoz, mert a társadalmi viszonyok tényszerűen léteznek, és az adott viszonyok elfogadása felel meg érdekeiknek vagy társadalmi kényszereiknek. A társadalmi viszonyok elfogadásának a magyarázatában elvileg nincs szükség másra, mint e viszonyok természetére, e viszonyok tényszerűségére hivatkozni. A társadalmi viszonyok elfogadását, az adott viszonyokhoz való alkalmazkodást végül is az határozza meg, hogy a társadalmi viszonyokat létrehozó társadalmi intézmények érvényesek és megfelelő fedezettel rendelkeznek.

A társadalmi viszonyok a valóságban igen összetettek, és az egyének bizonyos viszonyai – várható következményeiket tekintve – ellentmondhatnak

más viszonyaiknak; tehát a társadalmi viszonyokhoz való racionális alkalmazkodás elvileg az adott egyének szempontjából jelentős társadalmi viszonyok egészéhez való racionális alkalmazkodás. Az egyének elvileg nem feltétlenül fogadják el társadalmi viszonyaik bizonyos vonatkozásait, de elfogadják általában véve a társadalmi viszonyokat.

Egyáltalán a társadalmi viszonyokhoz való alkalmazkodás feladása az adott viszonyokat létrehozó társadalmi intézmények érvényességének a megkérdőjelezését jelentené, amellyel az adott egyén (vagy csoport) kivátná az intézmények fedezetével rendelkező egyének jelentős negatív szankcióit. Ezek a várható negatív szankciók a társadalmi viszonyok elfogadásához viszonyítva jóval kedvezőtlenebbé teszik az adott intézmények érvényességi körébe eső és az adott társadalmi viszonyokkal egymáshoz fűzött egyének olyan cselekvési lehetőségeinek a várható hozadékát, amelyek nem felelnek meg a társadalmi viszonyoknak. Tehát az egyének azért fogadják el a társadalmi viszonyokat, mert ez felel meg érdekeiknek vagy társadalmi kényszereiknek.

A várható negatív szankciók általában közvetlenül olyan instrumentális szankciók, amelyek a szükségletkielégítés negatív feltételeit képezik a társadalmi viszonyban lévő egyének számára (pénzbüntetés, lefokozás, elbocsátás stb.). Külsőleges társadalmi viszonyok esetében azonban a végső negatív szankció az intézmények fedezetével rendelkező egyének mint az uralommal rendelkező egyének részéről a testi erőszak alkalmazása. E végső szankció tényleges alkalmazására azonban elvileg nem kerül sor, mivel az egyének érdekeiknek (vagy társadalmi kényszereiknek) megfelelően cselekszenek, és elfogadják az adott társadalmi viszonyokat. Jellemzően a társadalmi élet szférájába sorolható tevékenységi területekhez (a szervezett munkavégzéshez, a szervezett oktatáshoz és tanuláshoz, a közigazgatáshoz stb.) kapcsolódóan a valóságban is igen ritkán kerül sor a testi erőszak mint végső szankció alkalmazására, amennyiben az uralom valóban létezik és az uralom tényleges érvényesítése következetes.⁸

Már utaltunk arra, hogy a társadalmi viszonyok lehetnek külsőleges viszonyok vagy belsőleges viszonyok (valamint ilyen szempontból felemás viszonyok). A külsőleges társadalmi viszonyok racionális elfogadását alapvetően az határozza meg, hogy az egyének eleve nem képesek az adott viszonyokat létrehozó intézmények megváltoztatására vagy érvénytelenítésére, függetlenül attól, hogy az adott viszonyok, illetve az adott viszonyok következményei kedvezőek vagy kedvezőtlenek a számukra. A külsőleges társadalmi viszonyok elfogadását végső soron az átfogó intézmények fedezetével rendelkező egyének uralma, és az uralommal rendelkező egyének részéről a testi erőszak szükség szerinti alkalmazása biztosítja. A racionális elfogadás a külsőleges társadalmi viszonyok esetében lehet egyetértő elfogadás vagy belenyugvó elfogadás. A külsőleges társadalmi viszonyok természetesen kedvezőek is lehetnek az adott egyének számára, és ez hozzájárul az adott viszonyok racionális és egyetértő elfogadásához. Külsőleges társadalmi viszonyok esetében azonban az egyének többnyire az adott viszonyokhoz képest számukra jóval kedvezőbb viszonyokat is el tudnának képzelni, és bizonyos viszonyok egyértelműen kedvezőtlenek a számukra, tehát ilyen szempontból irányulhatna szándék az adott viszonyok megsemmisítésére vagy megváltoztatására. De az egyének alapvetően azért fogadják el a számukra kedvezőtlen viszonyokat is, mert hatékonyan nem képesek a megsemmisítésükre vagy megváltoztatásukra.

A belsőleges társadalmi viszonyok racionális elfogadása eleve egyetértő elfogadás, és azon alapszik, hogy az egyének maguk alakították ki a társadalmi viszonyokat létrehozó intézmény szabályait, e szabályokat együttes ellenőrzés

⁸ A hatalom és az uralom fogalmával a *Társadalomelmélet* kilencedik fejezetében foglalkoztunk. (Farkas 2011: 224-239.)

révén maguk tartják érvényben, és ennek révén maguk hozták létre és tartják fenn a társadalmi viszonyokat. Ezért úgy gondolják, hogy az adott társadalmi viszonyok hosszú távon számukra megfelelően elősegítik a szükségletkielégítés előfeltételeinek a megteremtését. A belsőleges társadalmi viszonyok esetében az adott viszonyok elfogadását biztosító negatív szankciók eleve csak (a szükségletkielégítés negatív feltételeit képező) társadalmi szankciók lehetnek; és a végső szankció az adott belső fedezetű intézmények érvényességi köréből és az adott viszonyokkal egymáshoz fűzött egyének köréből annak az egyének a kizárása, aki nem fogadja el az adott viszonyokat. Természetesen az egyes egyének többnyire belső fedezetű intézmények és belsőleges társadalmi viszonyok esetében is el tudnának képzelni számukra kedvezőbb szabályokat és kedvezőbb társadalmi viszonyokat, de a másokkal való egyeztetés során az adott szabályok kialakítására és az adott viszonyok létrehozására láttak és látnak aktuálisan lehetőséget. Ha az adott viszonyok belsőleges viszonyok, de egy adott egyén úgy gondolja, hogy az adott viszonyokhoz képest másokkal egyetértésben számára kedvezőbb viszonyok is létrehozhatók, kezdeményezheti a szabályok újratárgyalását és a társadalmi viszonyok megváltoztatását.

A társadalmi viszonyok elfogadása meghatározottságának a második szintjén az elfogadás, az adott viszonyokhoz való alkalmazkodás kulturális meghatározottságát vesszük figyelembe a másodlagos társadalmi kultúra által. Mint már említettük, másodlagos társadalmi kultúrának a társadalmi kultúra azon összetevőinek az összességét nevezzük, amelyeket elvileg az érdekek, a társadalmi erők és a társadalmi viszonyok határoznak meg. A társadalmi viszonyok – mint érdekviszonyok és erőviszonyok – történetileg formálják az egyének adott körében a másodlagos társadalmi kultúrát. Az egyének adott körében kialakítják az adott viszonyoknak, illetve az adott viszonyokhoz való alkalmazkodásnak megfelelő hiedelmeket, társadalmi értékeket és társadalmi erkölcsi szabályokat. Bizonyos mértékben a társadalmi kultúra is befolyásolja a társadalmi viszonyok elfogadását, az adott viszonyokhoz való alkalmazkodást; de az elmélet elvont szintjén feltételezzük, hogy a társadalmi kultúra a társadalmi viszonyok hatását közvetíti.

Amennyiben a társadalmi viszonyok külsőleges viszonyok, az ilyen viszonyokkal egymáshoz fűzött egyének körében nagyrészt instrumentális és társadalmi értéként tudatosodik a feltétlen alkalmazkodás az adott viszonyokhoz. Kialakulnak olyan nézetek, amelyek szerint a társadalmi viszonyok kifejezett, nyilvánvaló megkérdőjelezése általában értelmetlen. Amennyiben a társadalmi viszonyok belsőleges viszonyok, az adott viszonyokat létrehozó belső fedezetű intézmények kialakításának a folyamatában nagyrészt eleve kialakulnak olyan társadalmi értékek és társadalmi erkölcsi szabályok, amelyek a társadalmi viszonyok elfogadására készítetik az egyéneket akkor is, ha esetleg az adott alkalmakkor, rövid távon nem ez felel meg érdekeiknek.

A társadalmi viszonyok társadalmi kulturális elfogadottságának nevezzük a társadalmi kultúra olyan állapotát, amelyre az adott társadalmi viszonyok elfogadását, az adott viszonyokhoz való racionális alkalmazkodást elősegítő hiedelmek, társadalmi értékek és társadalmi erkölcsi szabályok jellemzőek.

A társadalmi viszonyok társadalmi kulturális elfogadottsága is lehet egyetértő elfogadottság vagy belenyugvó elfogadottság, tehát az elfogadottság az egyének adott körében jelentheti az adott társadalmi viszonyok létezésével való egyetértést, de elvileg éppúgy jelentheti csupán a belenyugvást abba, hogy az adott viszonyok léteznek. Így a társadalmi-kulturális elfogadottság minimálisan csupán azt jelenti, hogy a kialakult nézetek szerint általában értelmetlen a társadalmi viszonyok kifejezett megkérdőjelezése; testi kényszerítés és testi erőszak alkalmazása pedig – a kialakult hiedelmek, értékek és erkölcsi szabályok szerint – teljes mértékben kizárt a társadalmi élet szférájában, a társadalmi viszonyok hatókörében.

Mint láttuk, az elmélet elvont szintjén feltételezzük, hogy a másodlagos társadalmi kultúra a társadalmi viszonyok meghatározó hatását közvetíti. A *Társadalomelmélet* kilencedik fejezetében (Farkas 2011: 283-284) számos szerzőre hivatkoztunk azon állításunk alátámasztására, hogy a hatalom valójában nagy valószínűséggel kialakítja az adott hatalmi viszonyok elfogadására irányuló kulturális hiedelmeket, ideológiákat, értékeket és erkölcsi szabályokat. (Marx–Engels 1976; Bourdieu 1991; Bourdieu 2002; Beetham 1991; Horkheimer 1976; Lenski 1966; Barnes 1988) Felfogásunk szerint ez elmondható általában a társadalmi viszonyokra vonatkozóan is; a társadalmi viszonyok valójában nagy valószínűséggel kialakítják az adott viszonyok elfogadására irányuló kulturális hiedelmeket, ideológiákat, értékeket és erkölcsi szabályokat.

A társadalmi kultúra azonban a valóságban többé vagy kevésbé eltérhet az adott társadalmi viszonyoknak megfelelő kultúrától. A társadalmi intézmények érvényességi körébe eső és társadalmi viszonyokkal egymáshoz fűzött egyének körében bizonyos mértékben esetleg nem alakultak ki olyan hiedelmek, társadalmi értékek és társadalmi erkölcsi szabályok, amelyek elősegítik az adott társadalmi viszonyokhoz való megfelelő alkalmazkodást. Például olyan egyének körében, akiket igyekeznek tartósan kirekeszteni a társadalmi élet bizonyos területeiről (pl. oktatás, foglalkoztatás), idővel kialakulhat olyan szubkultúra, amely – ha az adott egyének mégis bejutnak az adott területekre – akadályozza az adott érdekekhez és társadalmi erőkhöz való alkalmazkodást.

Az intézményes szociológia elméletének engedményes szintjén vehetjük figyelembe a nem-intézményes, másodlagos társadalmi kultúra viszonylag önálló, az adott társadalmi viszonyoktól – mint érdekviszonyoktól és erőviszonyoktól – részben független hatását. A elmélet engedményes szintjének az elmélet azon részét nevezzük, amelyben kifejezetten feloldunk bizonyos előfeltételezéseket, és ily módon – amennyiben ezt az alapfogalmak lehetővé teszik – az elmélet rendszeres részéhez kiegészítő fogalmak és kiegészítő összefüggések formájában következetesen kapcsolhatunk olyan fogalmakat és összefüggéseket is, amelyek nem vezethetők le az eredeti előfeltételezésekből.

Az elmélet engedményes szintjén – más előfeltételezések mellett – továbbra is feltételezzük, hogy az egyének cselekvései társadalmi cselekvések, valamint a társadalmi kultúra és a közösségi kultúra érvényességi körei egyértelműen elválnak egymástól; és az adott társadalmi viszonyok elfogadását, a társadalmi viszonyokhoz való alkalmazkodást kulturális szinten csak a társadalmi kultúra befolyásolja. Viszont feloldjuk azt az előfeltételezést, hogy a másodlagos társadalmi kultúra teljes mértékben az adott társadalmi viszonyok meghatározó hatását közvetíti. Figyelembe vesszük azt, hogy a valóságban a társadalmi kultúra többé vagy kevésbé eltérhet az adott érdekeknek és érdekviszonyoknak, erőknél és erőviszonyoknak megfelelő kultúrától; és kiegészítő összefüggésként figyelembe vesszük a másodlagos társadalmi kultúra viszonylag önálló hatását. Ennek eredményeként azonban már csak valószínűségi összefüggéseket fogalmazhatunk meg a társadalmi viszonyok és az adott viszonyok következményeiként értelmezhető jelenségek között.

Eddig a társadalmi viszonyok elfogadása meghatározottságának az első és a második szintjével foglalkoztunk. A társadalmi viszonyok elfogadása meghatározottságának a harmadik szintjén az elfogadás, a társadalmi viszonyokhoz való alkalmazkodás kulturális meghatározottságát vesszük figyelembe a közösségi kultúra, végső soron a közösségi értékek által.⁹ A legitimitás fogalmának szűkebb felfogásai fogalmaink szerint a szóban forgó harmadik szinten értelmezhetők; és a *Társadalomelmélet* kilencedik fejezetében

⁹ Máshol foglalkoztunk a közösségi és a társadalmi értékekkel, amelyek az egyének szintjén a személyes és az instrumentális értékeknek felelnek meg. Láttuk, hogy a közösségi érték lelki szükségletet tükröző személyes és kulturális érték, a társadalmi érték instrumentális és kulturális érték. (Farkas, 2010B: 102-108.)

mi e felfogásoknak megfelelően értelmeztük a legitimitást az általunk úgynevezett közösségi kultúra szintjén. (Farkas 2011: 285-290)¹⁰ A legitimitás ilyen értelmezése szerint a társadalmi viszonyok értékelésének a vonatkoztatási pontját végső soron olyan értékek képezik, amelyeket mi közösségi értékeknek, illetve az egyének szintjén személyes értékeknek nevezünk. A szűkebb értelmezés szerint a legitimitás fogalma magában foglalja azt a gondolatot is, hogy – az általunk bevezetett fogalmakat használva – a legitim emberi viszonyokhoz az egyének beleélően alkalmazkodnak, és az egyéneket közvetlenül szükségleteik, illetve személyes motívumaik késztetik a legitim emberi viszonyok elfogadására, a legitim viszonyokhoz való alkalmazkodásra.

A fentebb hivatkozott helyen rámutattunk arra, hogy a társadalmi jelenségek magyarázatában a közösségi kultúrát, illetve a közösségi értékeket csak olyan előfeltételezések feloldásával vehetjük figyelembe, amelyek feloldásának az eredményeként lényegesen és alapvetően megváltozik az adott jelenség feltételezett természete. A közösségi értékek figyelembevételével már az elmélet eklektikus szintjére jutunk, amely szinten nagyrészt egymáshoz képest idegen fogalmakat és következtetlen összefüggéseket fogalmazhatunk meg. Tehát a társadalmi viszonyok – szűkebben értelmezett – legitimitását csak az intézményes szemléletmódot képviselő elmélet eklektikus szintjén vehetjük figyelembe. Ezen a szinten esetleg és bizonyos vonatkozásokban a társadalmi viszonyok elfogadásának, az adott viszonyokhoz való alkalmazkodásnak a pontosabb megismeréséhez juthatunk, de annak árán, hogy a részletesebb leírást szolgáló fogalmak csak a jelenségek ellentmondásos, illetve látszólagos magyarázatára lehetnek alkalmasak.

Felfogásunk szerint tehát különbséget kell tennünk a társadalmi viszonyok elfogadottsága és legitimitása között. A társadalmi viszonyok elfogadásán, illetve elfogadottságán azt értettük, hogy az egyének a társadalmi viszonyokat ténszerűen adottaknak tekintik, és szándékaik az adott viszonyokhoz való alkalmazkodásra irányulnak. A legitimitás viszont arra vonatkozik, hogy az egyének az adott viszonyokat személyes és közösségi értékeik alapján hogyan értékelik.

A társadalmi viszonyok legitimitásán azt értjük, hogy a társadalmi viszonyokkal egymáshoz fűzött egyének az adott viszonyokat úgy értékelik, hogy azok megfelelnek személyes és közösségi értékeiknek. A társadalmi viszonyok legitimitása külsőleges szempont, a legitimitásnak a társadalmi életben elvileg nincs jelentősége.

A társadalmi viszonyok annyiban legitimek, amennyiben az egyének személyes és közösségi értékeik alapján az adott viszonyokat helyesnek, igazságosnak, méltányosnak, az emberek boldogulását szolgálónak stb. ítélik meg. A kiemelt definícióban mi a legitimitás szűkebb fogalmát fogadjuk el, de nem azért, mert úgy gondoljuk, hogy a társadalmi viszonyok általában ilyen értelemben legitimek. Hanem azért, mert úgy gondoljuk, hogy ilyen szempontból is vizsgálhatjuk a társadalmi viszonyok elfogadását, illetve elfogadottságát.

Mint említettük, a társadalmi viszonyok legitimitása arra vonatkozik, hogy az egyének hogyan ítélik meg az adott viszonyokat személyes és közösségi értékeik alapján. A társadalmi viszonyokhoz viszont az egyének elvileg racionálisan alkalmazkodnak, és a racionális alkalmazkodás a személyes motívumok, tehát ezen belül a személyes értékek felfüggesztését vagy háttérbe szorítását jelenti. A társadalmi viszonyok esetében tehát a legitimitás kérdése külsőleges szempont, elvileg a társadalmi viszonyok legitimitása nem befolyásolja a társadalmi viszonyok elfogadását és a társadalmi viszonyokhoz való alkalmazkodást.

¹⁰ A legitimitás szűkebb fogalmának a meghatározásában főleg Jürgen Habermas legitimitásméletére támaszkodtunk. (Habermas 1994B; Habermas 2001; Habermas 1996)

Megítélésünk szerint az intézményes szociológia elméletének az előfeltételezései tulajdonképpen megfelelnek a valóságnak, és hatékony kiindulópontul szolgálnak a valóságnak megfelelő összetettebb fogalmak és összefüggések levezetéséhez. Tehát az elmélet elvont szintjén levonható azon következtetés, hogy a társadalmi viszonyok legitimitása nem befolyásolja a társadalmi viszonyok elfogadását és a hozzá való alkalmazkodást, megítélésünk szerint tulajdonképpen megfelel a valóságnak. A társadalmi viszonyok – szűkebb értelemben vett – legitimitása általában a valóságban is kevés hatással van a társadalmi viszonyok elfogadására, a társadalmi viszonyokhoz való alkalmazkodásra.

A *Társadalomelmélet* kilencedik fejezetében (Farkas 2011: 287-288) röviden kitértünk John Rawls igazságosságelméletére, amely szerint az egyének általában és bizonyos mértékben kialakítanak elképzeléseket az eszményi együttélési formákra vonatkozóan, és ezekhez az eszményekhez képest kialakíthatják véleményüket a társadalmi viszonyokról is. (Rawls 1997) A társadalmi viszonyok legitimitása a valóságban adott esetekben bizonyos mértékben hatással lehet a társadalmi viszonyokhoz való alkalmazkodásra. Főleg ezzel függ össze az, hogy az ideológiákban jelentős hangsúlyt fektetnek arra, hogy a modern társadalom intézményeit (szűkebb értelemben is) legitim intézményekként, az adott intézmények által létrehozott társadalmi viszonyokat legitim viszonyokként látassák.

Mint fentebb már említettük, az intézményes szociológia elméletének az elvont szintjén sem állítjuk azt, hogy az egyének mindig és teljes mértékben elfogadják az adott társadalmi viszonyokat. Adott társadalmi viszonyok viszonylagos elutasítása megnyilvánulhat az úgynevezett kivonulásban (Hirschman 1995), amikor az egyén kilép adott intézmények érvényességi köréből és az adott intézmények által létrehozott társadalmi viszonyokból. Azonban ha az egyén társadalmi viszonyok által meghatározott módon lép ki bizonyos intézmények érvényességi köréből, az adott egyén általában véve elfogadja a társadalmi viszonyokat. Az egyén tiltakozhat is az adott viszonyok, illetve az adott viszonyok következményei miatt, de – előfeltételezésünk szerint – szintén társadalmi viszonyok által meghatározott módon. Ha az egyének másokkal egyesülve esélyt látnak a számukra eredetileg, egyesülés nélkül külsőleges társadalmi viszonyok megváltoztatására, törekedhetnek az adott viszonyok megváltoztatására, de elvileg szintén társadalmi viszonyok által meghatározott módon.

Azt viszont már csak az elemzés eklektikus szintjén vehetjük figyelembe, ha a valóságban az egyéneket személyes értékeik és érzelmeik is motiválják a társadalmi viszonyok elutasítására és/vagy viszonylag új társadalmi viszonyok létrehozására. Az egyének személyes értékeik alapján esetleg találhatják nagyrészt igazságtalannak, méltánytalannak a társadalmi viszonyokat, illetve e viszonyok bizonyos következményeit, és egy bizonyos határon túl már találhatják túlságosan megalázónak a társadalmi viszonyokhoz való racionális alkalmazkodást. Az adott társadalmi viszonyok elleni nyilvánvaló fellépés, esetleg lázadás általában nem – társadalmi viszonyok által meghatározott – érdekmotivált cselekvésként, hanem épp ellenkezőleg, a racionális alkalmazkodás tudatos feladásaként, személyes értékek és érzelmek által motivált cselekvésként értelmezhető. Ennek figyelembevételével azonban már kilépünk a társadalmi élet szférájára érvényesnek tekinthető fogalmak érvényességi köréből. A szóban forgó jelenséget a valóságos társadalmi életben csak az intézményes szociológia elméletének az eklektikus szintjén vehetjük figyelembe.

A társadalmi viszonyok kulturális elfogadottsága tehát tipikusan lehet társadalmi kulturális elfogadottság vagy közösségi kulturális elfogadottság, illetve legitimitás. A valóságban a társadalmi és a közösségi kulturális

elfogadottság nagyrészt áthatja egymást, de a társadalmi viszonyokhoz való alkalmazkodásra általában a társadalmi kulturális elfogadottság van jelentős hatással, illetve elvileg csak az van hatással.

A társadalmi viszonyok társadalmi vagy közösségi értékek alapján történő értékelésének, és ezzel összefüggésben a társadalmi viszonyok kulturális elfogadottságának a fő összetevői: (1) az adott társadalmi viszonyokat létrehozó intézmények kialakításának, és ezáltal a társadalmi viszonyok létrehozásának az értékelése; (2) a társadalmi viszonyokat létrehozó, illetve meghatározó intézmények értékelése; (3) a társadalmi viszonyok szerinti különböző társadalmi helyzetek elérésének, megszerzésének az értékelése; (4) a társadalmi viszonyok szerinti különböző helyzetekben lévő egyén vagy egyének személyes tulajdonságainak az értékelése; (5) a társadalmi viszonyokkal egymáshoz fűzött egyének szándékainak és a társadalmi viszonyok következményeinek az értékelése; (6) a társadalmi viszonyok tényleges elfogadására vonatkozó hiedelmek, értékek és erkölcsi szabályok. Ezekkel az összetevőkkel a *Társadalomelmélet* kilencedik fejezetben (Farkas 2011: 290-298), a hatalmi viszonyok elfogadása vonatkozásában már foglalkoztunk, e kérdés érdemi tárgyalásától itt eltekintünk.

Zoltán Farkas

The consequences, acceptance and legitimation of social relations

The consequences of social relations mean the phenomena that are determined by social relations. In the first part of the paper we point out, that the social relations between individuals (and groups) determine necessarily or with certain likelihood the social interactions, the social actions and conducts embedded in this interactions, and thereby determine the social phenomena in other respects too. In the second part of the paper we deal with the question that why accept the individuals (and groups) the social relations, why adapt they to the social relations. We make a distinction between the three levels of the acceptance of social relations, and we interpret the legitimation of social relations on the third level.

Irodalom

- Barnes, Barry (1988): *The Nature of Power*. Cambridge: Polity Press
- Beetham, David (1991): *The Legitimation of Power*. London: MacMillan
- Bourdieu, Pierre (1991): *Language and Symbolic Power*. Cambridge: Polity Press
- Bourdieu, Pierre (2002): *A gyakorlati észjárás. A társadalmi cselekvés elméletéről*. Budapest: Napvilág Kiadó
- Farkas Zoltán (1997): *A társadalmi viszonyok. Az intézményes szociológia elmélete*. Miskolc: Bíbor Kiadó
- Farkas Zoltán (2010A): *Társadalomelmélet: Az intézményes szociológia elmélete. Első kötet*. Miskolc: Bíbor Kiadó
- Farkas Zoltán (2010B): *Társadalomelmélet: Az intézményes szociológia elmélete. Második kötet*. Miskolc: Bíbor Kiadó
- Farkas Zoltán (2011): *Társadalomelmélet: Az intézményes szociológia elmélete. Harmadik kötet*. Miskolc: Bíbor Kiadó
- Farkas Zoltán (2012A): Az emberi és a társadalmi viszonyok. *Társadalomkutatás* 30. évf., 4: 324-342.
- Farkas Zoltán (2012B): A társadalmi viszonyok összetevői. *Szellem és Tudomány* 3. évf., 2-3: 3-16.
- Farkas Zoltán (2013): A társadalmi viszonyok meghatározó tényezői és létrehozása. Megjelenik a *Társadalomkutatás* folyóiratban.
- Habermas, Jürgen (1994A): *Válogatott tanulmányok*. Budapest: Atlantisz Könyvkiadó
- Habermas, Jürgen (1994B): Legitimációs problémák a modern államban. In: *Válogatott tanulmányok*. Budapest: Atlantisz Könyvkiadó, 183-221.
- Habermas, Jürgen (1996): *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*. Cambridge, Polity Press
- Habermas, Jürgen (2001): *A kommunikatív etika. A demokratikus vitákban kiérlelődő konszenzus és a társadalmi integráció politikai-filozófiai elmélete*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó
- Hirschman, Albert O. (1995): *Kivonulás, tiltakozás, hűség. Hogyan reagálnak vállalatok, szervezetek és államok hanyatlására az érintettek*. Budapest: Osiris Kiadó
- Horkheimer, Max (1976): Hagyományos és kritikai elmélet. In: Papp Zsolt (szerk.): *Tény, érték, ideológia. A pozitivizmus-vita a nyugatnémet szociológiában*. Budapest: Gondolat Kiadó, 43-116.
- Lenski, Gerhard E. (1966): *Power and Privilege. A Theory of Social Stratification*. New York: McGraw-Hill Book Company
- Marx, Karl – Friedrich Engels (1976): *A német ideológia*. Budapest: MEM 3. kötet, 1976
- Papp Zsolt (szerk.) (1976): *Tény, érték, ideológia. A pozitivizmus-vita a nyugatnémet szociológiában*. Budapest: Gondolat Kiadó
- Rawls, John (1977): *Az igazságosság elmélete*. Budapest, Osiris Kiadó